

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

«ІСТОРИЧНИЙ ЧИННИК» КОНФЛІКТОГЕННОСТІ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Дмитро ВЄДЕНЄЕВ,

доктор історичних наук, професор, заступник
директора з наукових питань Українського інституту
національної пам'яті при Кабінеті Міністрів України

Веденеев Дмитро. «Історичний чинник» конфліктогенності в українсько-польських відносинах. У статті висвітлюються історичні фактори, які здатні негативно впливати на морально-психологічний клімат українсько-польських міждержавних та міжетнічних взаємин, показана роль історичного чинника у формуванні інформаційних впливів на Україну як складову реалізації спрямувань Республіки Польща по відношенню до України.

Ключові слова: історична пам'ять, інформаційна безпека, гуманітарна політика, українсько-польські стосунки.

Веденеев Дмитрий. «Исторический фактор» конфликтогенности в украинско-польских отношениях.

В статье рассматриваются исторические факторы, способные негативно влиять на морально-психологический климат украинско-польских межгосударственных и межэтнических отношений, показана роль исторического фактора в формировании информационного влияния на Украину как составную часть реализации устремлений Республики Польша по отношению к Украине.

Ключевые слова: историческая память, информационная безопасность, гуманитарная политика, украинско-польские отношения.

Vydyenyeyev Dmitry. «The historical factor» of conflict in the Ukrainian-Polish relations. The article highlights the historical factors that can affect the moral and psychological climate Ukrainian-Polish intergovernmental and inter-ethnic relations, the role of historical factors in shaping the impact of information on Ukraine as part of the Republic of Poland tendencies towards Ukraine.

Keywords: historical memory, information security, social policy, Ukrainian-Polish relations.

Особливістю функціонування гуманітарної сфери України є те, що на ній скеровуються зовнішні цілеспрямовані інформаційно-психологічні впливи з метою послаблення реального суверенітету держави й морально-психологічної стійкості народу. Їх виникнення пов'язане з інформаційними впливаючи глобалізації, радикальними змінами у системі міжнародних відносин після розпаду комуністичного блоку та СРСР, суперечливими суспільно-політичними та ідейно-духовними процесами у суміжних з Україною державах, боротьбою зовнішніх центрів сили за вплив на ситуацію в Україні та її зовнішню політику з урахуванням вагомого геополітичного та геоекономічного потенціалу України, що відбувається на фоні суттєвого послаблення сектору безпеки та оборони України, нестабільності її внутрі-політичного становища, обмежених економічних можливостей держави.

Зокрема, у східноєвропейських посткомуністичних країнах ідеологічний вакуум, що утворився після скасування офіційної ролі комуністичної ідеології, почав заповнюватися елементами історичного традиціоналізму, етнонаціоналізму, ксенофобії, територіального ревізіонізму тощо. У сфері історичної пам'яті проявилася суспільно-політична й суспільно-психологічна хвиля ностальгії за імперським минулім та втраченим статусом регіональних лідерів. За визначенням угорського філософа Й. Бібо, «виник такий психологічний настрій, якому притаманний стан істерії», діячі «національної науки перейшли до «наукового» обґрунтування історичного, а за відсутністю такого – до історичного права нації на існування, її місії, яка виправдовує самостійне, суверенне національне буття, «наукових» аргументів у територіаль-

них суперечностях... Така «наука» привчила національну еліту виходити не з реальної дійсності, а з вимог, які висуваються навколошньому світу» [1].

Згадані процеси рельєфно проявилися на прикладі Республіки Польща (РП). У своїх геополітичних планах (передовсім – із здобуття статусу регіонального лідера на просторі від Скандинавії до Каспію) Польща особливу роль відводить Україні, що додатково обумовлено і зрозумілими історико-культурними чинниками. Остаточний відрив України у політичному плані від близькості з Росією (у сучасних умовах – шляхом її введення у НАТО та ЄС) залишається традиційною задачею польської зовнішньої політики упродовж століть, що особливо проявилося за часів Ю. Пілсудського. У доктрині «прометеїзму», із статусом Польщі як лідера своєрідної антиросійської федерації держав навколо Росії, пропольській Україні (без її західних земель або навіть і Правобережжя) відводилася життєво важлива для Польщі роль «смуги безпеки» між Варшавою та Москвою. Водночас, за даними соціологічних опитувань, лише 7 відсотків поляків-респондентів прихильно ставилися до українців, більшість опитаних вважала їх супротивниками Польщі у роки Другої світової війни. Польща від обмеженого регіонального лідерства почала висувати претензії на політичне домінування на величезному просторі Балто-Чорноморського блоку (країни Східної та Центральної Європи, колишньої Югославії, Литва, Білорусь, Україна).

Реалізація Стратегічної програми розширення впливу Польщі на Схід передбачає посилення позицій Римо-католицької та Греко-католицької Церков, підтримку піднесення національно-культурної самоіденти-

фікації поляків – громадян України, створення приватних підприємств зі змішаним капіталом для фінансування реалізації програми, творення лобістських позицій в органах місцевої та центральної влади. За прогнозами спеціалістів, при чисельності етнічних поляків в Україні у приблизно 220 тис., т. зв. «картою поляка» (завуальований механізм отримання подвійного громадянства й забезпечення лояльності до Польської держави) побажають скористатися до 1 млн. громадян України.

Зрозуміло, що «Третя Річ Посполита» докладає зусиль до заохочення лояльності до себе, до налагодження різноманітних контактів (на морально-психологічній основі та через надання допомоги у самореалізації) з українськими студентами, які навчаються у вищих навчальних закладах Польщі, активістами національно-культурних і громадсько-політичних польських об'єднань, католицьких громад, священиками РКЦ, яким визначені парафії в Україні, римо-католицькими місіонерами, викладачами недільних католицьких шкіл, представниками польських громадських та римо-католицьких благодійних організацій (об'єднань), які працюють в Україні, польськими приватними підприємствами.

«Довгостроковий план економічної колонізації кресових земель» («кресами» або «східними кресами» у Польщі іменують регіони України, які до вересня 1939 р. входили до складу Польщі) передбачає утворення на території західного регіону України підприємницьких, комерційних та банківських структур із домінуючою часткою польського капіталу [3; 5; 6; 8].

В рамках двосторонніх відносин між Україною та Республікою Польща, які носять характер стратегічного партнерства, польська сторона активно наполягає на включені до порядку денного міждержавного співробітництва проблем історико-гуманітарного характеру. Нерідко питання минулого штучно пов'язуються польською стороною із суто економічними питаннями,

евроінтеграційними спрямуваннями нашої держави. Характерними проявами конфронтації в історико-гуманітарній площині, яка інспірувалася націоналістично налаштованими неурядовими організаціями РП (деякі з них частково фінансуються урядом РП), у 2003 році в Україні працювало 136 польських неурядових організацій або їх філій стали т.зв. протистояння навколо реставрації Меморіалу Орлят (некрополя полякам, що загинули у боях за Львів у листопаді 1918 р.), «війна пам'ятників» на Волині, яку вдалося припинити зі значними труднощами, аж до використання можливостей спецслужб України. Неурядові організації (НУО) фінансуються Фондом Форда, Фондом Баторія тощо), для координації роботи НУО створено групу «Закордон» при Фонді Баторія.

Активністю відзначається НУО «Вспульnota польська» (ВП), більшість керівників якої є науковими та релігійними діячами право-націоналістичної орієнтації (створена 1990 року за підтримки «Солідарності» та єпископату РКЦ, частково фінансується з бюджету Міністерства культури Польщі). ВП координує діяльність таких організацій як «Товариство увічнення пам'яті жертв ОУН», «Товариство шанувальників Львова та його східних окраїн», «Федерація кресових організацій», «Унія демократична» та інших правоконсервативних та націоналістичних організацій. На базі «Товариства кресов'яків» створено партію «Польське строніцтво кресове» з програмною ідеєю повернення «втрачених» територій. Назагал ВП виконує значущі функції зовнішньополітичного впливу там, де польський уряд за статусом не може вдатися до відповідних кроків [5; 6].

Невзажаючи на зусилля керівництва України й Польщі з налагодження стратегічного партнерства, низка неурядових організацій та клерикальних центрів проводить роботу, спрямовану на втручання у внутрішні справи України, інспірування сепаратистських й автономістських настроїв.

Вони активно використовуються у рамках тактики «тихої полонізації», «поширення польського впливу на схід», «малих кроків».

Не можна обійти увагою деструктивну діяльність Товариства кресов'яків, Товариства увічнення пам'яті жертв українських націоналістів, Товариства польських комбатантів, які входять до Світового конгресу кресов'яків з його гаслом відновлення кордонів Польщі 1939 року. Представники цих осередків активно вдаються до використання історичних відомостей для маніпулювання суспільною свідомістю. Радикали з польського боку використовували факти кровопролиття 1942–1947 рр. для обґрунтування традиційної тези про «паталогічну агресивність української нації». Вони ж ініціювали порушення кримінальних справ проти тих польських істориків, які намагаються об'єктивно висвітлювати спірні проблеми минулого.

Пошиrenoю практикою стало застосування польською стороною подвійних стандартів в оцінці драматичних подій в українсько-польських стосунках (на кшталт Українсько-польської війни 1918–1919 рр. та боїв за Львів у листопаді 1918 року, «Волинської різанини» 1943–1944 рр., оцінки діяльності ОУН та УПА і їх супротивника – націоналістичної Армії Крайової, операції «Віслася» 1947 року тощо), коли відповідальність і «зобов'язання до каяття» покладаються винятково на українську сторону. Підходи польської сторони не зазнають істотних коригувань зі зміною персонального складу вищої влади України.

На нашу думку, таку позицію польської сторони обумовлюють:

- особливості суспільної свідомості громадян Польщі, для якої властиві загострена увага до драматичних сторінок історичної пам'яті, рефлексії з приводу великороджавного, імперського минулого Польщі;

- активний розвиток в РП т.зв. «кресового» руху (неурядові організації та рухи, які до нього входять, вважають «історично несправедливим відторгнення» від Польщі

«східних кресів» – Східної Галичини й Західної Волині, Правобережної України, виношують реваншистські настрої, які можуть мати продовження у вигляді територіальних претензій до України). «Кресов'яки» активно використовують чинник національної пам'яті, нерідко фальсифікують реальний перебіг історичних подій з погляду великороджавних та українофобських настроїв. Саме на вимоги «кресового руху» 25 березня 2013 року Сейм Республіки Польща (РП) створив «Парламентську групу у справах кресів, кресов'ян і спадщини східних земель», що стало серйозним морально-політичним реверансом законодавчого органу у бік організацій, які відверто висувають територіальні претензії до України;

- проведення Польщею політики «просування польського впливу на Схід» шляхом зміцнення позицій Римо-католицької церкви, активізації національної свідомості етнічних поляків – громадян України, створення національно-культурних товариств українських поляків, запровадження «карти поляка» як завуальованої форми подвійного громадянства;

- прагненням польських політиків та провідних політичних сил через «перемоги на історичному фронті», підтримку націоналістичних неурядових організацій підвищити свій авторитет перед патріотично налаштованого електорату за умов піднесення консервативно-націоналістичних та католицько-традиціоналістських настроїв (котрі, зокрема, уособлювали брати Качинські та пов'язані з ними політичні партії).

Декомунізація у Польщі відкрила простір відродженню великопольських, націоналістично-імперських ідеологем, які не тільки вкорінювалися століттями, але й успішно пережили у громадській свідомості часи «народної влади». Під цим була об'єктивно-історична основа – довгий період існування Польсько-Литовської держави, Першої та Другої Речі Посполитої, які захопили й утримували величезні етнічні території інших народів, включаючи і український. На

Правобережній Україні до 1917 року польські шляхтичі займали сильні позиції в аграрному секторі, утримуючи 48 відсотків ораної площі Волині, 55,4 – Поділля, 44 – на Київщині [9, с. 77]. У державі з войовничою елітою й своєрідною шляхетською демократією формувався імперський дух, готовність «вогнем і мечем» покарати тих, хто насмілиться посягнути на територіальні й експлуататорські права Варшави [4; 11].

З іншої сторони, в Україні мешкає понад 200 тисяч етнічних поляків, що мають компактні райони проживання у Житомирській, Хмельницькій, Вінницькій, Львівській областях. В їх середовищі за безпосередньою участю офіційних представництв та неурядових організацій РП іде процес зміщення національної самоідентифікації, етнокультурного й освітнього відродження, громадсько-політичного структурування. Нині в Україні діє до 20 громадських об'єднань місцевих поляків. Провідні з них – «Федерація польських товариств в Україні», «Союз поляків України». Розбудові польської освіти сприяє «Фонд допомоги польським школам на Сході ім. Т. Гоневича». Польща стимулює створення в Україні одної польської громадської організації, розширяється мережа установ «полонії» – «польських домів» тощо.

Водночас слід відверто визнати, що деструктивним впливам на історико-гуманітарну сферу сприяє низка чинників, що склалася історично, або утворилася після 1991 року внаслідок серйозних прорахунків у внутрішній та гуманітарній політиці, навмисного перетворення сфери історичної свідомості у поле протиборства між політичними силами всередині держави, руйнації традиційних науково-освітніх та культурних інститутів, занепаду суспільної моралі, розшарування населення пострадянської України за політичною, соціально-майновою, регіональною, етноконфесійною ознаками. Серед таких факторів можна виокремити такі:

– ситуативний, кон'юнктурний характер формування політики національної пам'яті, в основу якої не було покладено прийнятні для суспільства, науково обґрунтованих, закріплених у нормативно-правовому відношенні принципів і настанов з розробки та реалізації політики національної пам'яті як комплексу заходів, що розробляються і здійснюються органами влади (за участю об'єднань громадян) з метою формування історичної свідомості через систему засобів масової інформації, освіти, науки, культури, комемораційної діяльності тощо;

– відсутність чітко артикульованої загальнодержавної доктрини (концептуального бачення) перспективного суспільного розвитку («національної ідеї») як базового документу, що визначає і пріоритети політики національної пам'яті;

– наявність суттєвих регіональних, соціокультурних, етноконфесійних відмінностей, різкого соціального та партійно-політичного розшарування суспільства, що вело до еrozії надособистісної (громадянської) свідомості на користь акцентуванню етнічної, регіональної, корпоративної ідентичності;

– відсутність привабливої, гнучкої політики у сфері міжнаціональних відносин та по лінії Центр-регіони, незадовільне фінансування програм мовно-культурної інтеграції корінних неукраїнських народів в українську громадянську націю;

– насадження у суспільній свідомості (особливо у 2005–2009 рр.) виключно вікторинного уявлення про національну пам'ять як про «реєстр» історичних трагедій і лише негативних подій. На сторінках дисертаций та солідних видань усерйоз пропонували: «у національній свідомості має вибудовуватися історичний символний ряд: Батурин–Крути–Голодомор–УПА», якому належить стати «джерелом гордості за здобуту дорогою ціною незалежність» [7, с. 50];

– вплив на формування та функціонування національної пам'яті конфліктного характер моделей пам'яті (передовсім – «української радянської» та «української

національно-громадянської» моделей), відсутності у певній частині населення усвідомленої громадянської самоідентифікації або переваги локальної ідентичності над загальнодержавною;

– помітне зменшення обсягу навчального часу, який відводиться на вивчення історичних дисциплін у вищих навчальних закладах, серйозні методичні проблеми викладання історії у загальноосвітній школі, зокрема – вплив на зміст викладання вітчизняної історії (та навчальної літератури) регіональних уподобань та історичних міфів тощо.

Окремо зазначимо, що українська сторона нерідко займає пасивну наукову та інформаційну позицію у випадках поширення відомостей, що одностороннє ганьблює українців. Безсумнівно, навмисне пригадування взаємних образів і кривд, якими за століття рясно просякнуті українсько-польські відносини, перетворення цього процесу у самоціль (як на міждержавному рівні, так і у сфері історико-гуманітарного співробітництва) є контрапродуктивним підходом і не має раціональної перспективи. Водночас звертає на себе увагу те, що польська сторона (сучасні польські історики зокрема) у ході обговорення взаємного збройного конфлікту 1942–1947 рр. настирливо намагаються уникнути розгляду цієї драми у всьому контексті українсько-польських відносин (передовсім – з 1918 р.).

Не заперечуючи очевидну позитивну цивілізаційну спадщину тривалого сусідства двох народів (держав), доводиться враховувати, що тривалий час перебування українських земель у підпорядкованому (пригнобленому) статусі у складі Польської держави не міг не привести до накопичення конфліктогенних обставин, котрі глибоко укорінилися (у вигляді своєрідних архетипів, комплексів, стереотипів) у товщі ментальності, масової свідомості. У свою чергу, вибухоподібна дестабілізація міжнародної та воєнно-політичної обстановки, руйнація державницького ладу та надlam суспільної моралі (класичним прикладом яких може слугувати період Другої світової війни) не-

минуче призводили до вивільнення старих етноконфесійних та соціально-економічних порахунків, активізували механізми колективної афективної пам'яті, чим, зрозуміло, намагалися скористатися як провідні військово-політичні сили сторін, так і третя сторона.

Зокрема, як уявляється, українські історики повинні бути готові аргументовано, із відповідним джерельним обґрунтуванням париувати кон'юнктурні твердження польської сторони про «неконфліктний» характер ретроспективи двосторонніх відносин, який, мовляв, «виключає» накопичення передумов до спалаху обопільного насильства у ситуації, коли обидві сторони намагалися із збросю в руках «переглянути» («відновити») статус-кво двосторонніх відносин. Судження польських істориків про те, що гострота помсти «українських різунів» полякам «неадекватна» історичним образам носить скоріш абстрактно-демагогічний характер.

З цією метою, додаткового вивчення (узагальнення) потребує широкий масив архівних документів та інших джерел стосовно становища українських земель у складі Польської держави. Для прикладу частково наведемо історико-статистичні дані, зібрани українськими радянськими дослідниками у 1990–1991 рр. у відповідь на висування вже посткомуністичною Польщею матеріальних претензій (!) до СРСР [дані наводяться за: 13].

Було з'ясовано, що впродовж агресивної війни та окупації західноукраїнських земель (ЗУЗ) до 1920 року у регіоні поляками було знищено, виведено з ладу три четверті промислового фонду. Лише на теренах сучасної Вінницької області збитки від безчинств формально союзних УНР польських військ (1920 р.) становив 31447963 карбованців. Серйозно постраждала культурна спадщина – так, на території сучасної Хмельницької області поляки знищили 39 релігійних пам'яток XIV–XVIII ст., вивезли 15 тис. цінних архівних справ, пограбували музеї.

Після 1921 року зі складу дореволюційної Росії Польщі відійшло 249 тис. км земель, з яких 126 тис. – власне українські землі. У 1919–1920 рр. в польських концентраційних таборах перебувало до 70 тис. мешканців ЗУЗ, високим був рівень смертності, натомість у 1919–1929 рр. на ЗУЗ (передовсім на Волинь) переселилося 77 тис. польських «осадників», котрі отримали понад 600 тис. га родючих земель. Станом на 1931 р., на ЗУЗ проживало 5,6 млн українців і 2,2 млн поляків.

Під час сумнозвісної «пацифікації» українського населення у 1930-х роках влада Другої Речі Посполитої провела військово-поліцейські акції у 800 українських селах 17 повітів. У ряді селищ усе доросле населення піддали фізичному покаранню шомполами, було арештовано 1700 і віддано під суд 1143 активісти руху протесту, на українське населення накладена контрибуція.

Що стосується становища у культурно-освітній сфері, то у 1937 році лише 6 відсотків шкіл на ЗУЗ були українськими. Станом на 1931 рік, частка неписьменного населення становила: у Волинському воєводстві 52 відсотки, Станіславському – 42 відсотки, три четверті дітей у 1926 році страждали на сухоті, серед селян Львівського воєводства на них хворіло 2/3. До 1933 року частка українців серед студентів не перевищувала 13 відсотків. У 1925–1938 роках з регіону емігрувало 373 тис. осіб. Загалом обсяг національного продукту, який Україна недотримала з території нинішніх областей Західної України, що підпали під владу Польщі з 1923 року, оцінювався у 12,5 млрд. радянських карбованців за курсом 1989 року.

Досвід останніх років свідчить, що навіть ширі наміри України проводити політику міжнаціонального примирення, визнання негативних нашарувань у відносинах із сусідами в минулому (а подекуди й одностороннє каяття) зовсім не гарантує нашій державі адекватного ідейно-історичного «роззброєння» та відмови від подвійних стандартів, інформаційно-психологічної агресивності з протилежної сторони.

Відтак, у справді тривожній ситуації (пов'язаній із радикалізацією політичної та суспільно-інформаційної позиції польської сторони навколо 70-ї річниці Волинської трагедії 1943–1944 рр.) українські історики, співробітники ЗМІ в інтересах забезпечення гуманітарної безпеки своєї країни мають вдаватися до:

- роз'яснення змісту провідних інформаційно-психологічних, етнополітичних методів та прийомів, котрі застосовуються для руйнації національної пам'яті, зокрема – через огульне прищеплення масовій свідомості та привнесення в атмосферу українсько-польських стосунків виразно негативного історичного іміджу українців, одностороннього, упередженого тлумачення причин та перебігу українсько-польського недержавного збройного конфлікту 1942–1947 років;

- професійної протидії фальсифікації (фабрикації) історико-документального матеріалу, або приховування «небажаної» історико-документальної бази, інформації, застосування спекулятивних (маніпулятивних) прийомів інтерпретації фактичного матеріалу;

- відсічі наполегливій дискредитації («демонізації») історичної спадщини ролі українців у контексті загаданого конфлікту;

- запобігання, у межах своєї компетенції, творенню польською стороною міфологізованих «місць пам'яті» (пам'ятників, меморіалів тощо) як засобу некритичного укорінення загострене-негативних трактувань минулого України (його спірних, болячих проблем) тощо.

Історична наука, в хорошому утилітарному розумінні, спроможна озброювати державу й політиків переконливими, обґрутованими аргументами в обстоюванні міжнародно-правового, державно-територіального статус-кво України. Розуміючи об'єктивність регіональних, вікових, соціально-корпоративних відмінностей у поглядах на минуле, історики здатні саме на наукових манівцях надати суспільству консолідаційні чинники, матеріал для формування

поваги до свого минулого як до обов'язкового елементу самоповаги суспільства в цілому, неодмінної передумови готовності до захисту Вітчизни. Самі ж історики не повинні плекати у собі соціально-психологічний

комплекс меншовартості (він свідомо насаджується для духовного паралізування волі до обстоювання всіх законних прав держави або народу). У нас немає ніяких історичних підстав вважати свою історію найбільш кривавою та недолugoю.

ДЖЕРЕЛА

1. Бибо И. Нищета духа малых восточно-европейских государств // ЭКО – 1992. – № 4.
2. Веденеев Д. В. Військова історія як інструмент обстоювання територіальної цілісності Української держави // Воєнна історія Поділля та Буковини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25–26 листопада 2009. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 413–419.
3. Григорьев В. Военно-политические игры // «2000». – 2009. – 15 мая.
4. Земський Ю. С. Польський, російський та український проекти націотворення щодо Правобережної України середини XIX ст.: Автoreф. дис..доктора істор. наук. 07.00.02. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 2012. – 38 с.
5. Іванников І. Польські спеціальні служби // Волонтер. – 2012. – №6. – С. 52–58.
6. Иванников И. Скрытая угроза-3: неправительственные организации // Секретные материалы. – 2009. – № 7.
7. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан / Ю. О. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3. – С. 41–51.
8. Лозунько С. Двойные стандарты в ущерб национальной безопасности // «2000». – 2009. – 15 мая.
9. Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. – К. : АН УРСР, 1962. – 440 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.32. – Спр. 2867. – Арк.16–84.
11. Щегельська Ю. Месіанство, сарматизм, прометеїзм. Вплив політичних поглядів польських мислителів на роль, місце та цивілізаційну місію Польщі й поляків у світі на формування інтегрованого образу країни // Віче. – 2008. – № 1. – С. 51–53.